

ilahiyat akademi

Sayı: 18, 2023, 299-320.

Issue: 18, 2023, 299-320.

Rivayet Bağlamında Tefsîru'l-Kummî

Tafsîr al-Qummî in the Context of Riwâyat

Enes Özdemir

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim
Tefsir Bilim Dalı.

Ph.D. Student, Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic
Sciences, Tafsir.

Isparta/Türkiye

ozdemirenes57123@gmail.com | ORCID: [0000-0003-1489-3260](https://orcid.org/0000-0003-1489-3260) | ROR ID: [04fjtte88](https://ror.org/04fjtte88)

Makale Bilgisi **Article Information****Makale Türü** **Article Type**

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi **Date Received**

20 Eylül 2023 20 September 2023

Kabul Tarihi **Date Accepted**

16 Aralık 2023 16 December 2023

Yayın Tarihi **Date Published**

26 Aralık 2023 26 December 2023

İntihal **Plagiarism**

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin
İntihal tespit edilmemiştir. software. No plagiarism detected.

Etik Beyan **Ethical Statement**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Enes Özdemir). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Enes Özdemir).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Özdemir, Enes. "Rivayet Bağlamında Tefsîru'l-Kummî". *İlahiyat Akademi* 18 (Aralık 2023), 299-320. DOI: [10.52886/ilak.1361095](https://doi.org/10.52886/ilak.1361095)

Atıf/ Cite as

Özdemir, Enes. "Tafsîr al-Qummî in the Context of Riwâyat". *Theological Academia* 18 (December 2023), 299-320. DOI: [10.52886/ilak.1361095](https://doi.org/10.52886/ilak.1361095)

Öz

Tefsirler genel manada rivayet ve dirayet şeklinde başlıca iki gruba ayrılır. Tasnif edilirken mevcut tefsirlerin bunlardan hangi gruba dahil olacağını tayinde genellikle en belirgin yön dikkate alınır. Ancak tefsirleri bütünüyle rivayet veya dirayet tefsiri olarak kategorize etmek pek mümkün değildir. Dirayet olarak kabul edilen tefsirlerde çok sayıda rivayet bulunduğu gibi klasik bir rivayet tefsirinde de dirayete yer verilebilir. Bir tefsir eserinin içerisindeki rivayet ve dirayete dair malumat, müellifinin düşünce dünyasını yansıtır. Yaşadığı ortam, benimsediği kültür ve intisap ettiği mezhebin izlerini görmek mümkündür. Ancak bu önceden kabul edilmiş teorilerin Kur'ân metni üzerinden gerekçelendirilmesi birçok probleme neden olmaktadır. Müelliflerin siyasî anlayışlarını akideleştirmesinin yanında dinin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'le temellendirmesi bu problemlerden sadece birisidir. İslâm tarihinde teşekkül eden her mezhep, haklılığını ispatlamak gayesiyle Kur'ân ve hadisten delil arama gayreti içinde olmuştur. Bu minvalde her mezhep Kur'ân âyetlerine başvurarak kendi öğretilerine uygun kısımları almış, muhalif bölümleri ise te'vile müracaat ederek düşünce yapısına uydurmaya çalışmıştır. Ayrıca âyetlerin tefsirinde birtakım rivayetler naklederek kendilerini desteklemiştir. Bu bağlamda bünyesinde birçok fırkayı barındıran Şîilik, belki de bu mezheplerin en önemlisidir. Şîa mezhebi, savundukları düşünceleri Kur'ân ve hadis zeminine oturtmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda kendilerini Kur'ân'a dayandırmak mecburiyetinde hissetmişlerdir. Her ayetin bir zâhirî bir de bâtinî manası olduğunu ve önemli olanın sadece imamların bilebildiği bâtinî manalar olduğunu kabul etmişlerdir. Kendi görüşlerine uyan âyetlere muhkem diğerlerine, müteşabih demişlerdir. Bu durum doğal olarak Şîa'nın başta tefsir tarihi ve usûlü olmak üzere birçok eserine yansımıştır. İmâmiyye'nin Ahbârî ekolüne mensup olan Ebu'l-Hasan el-Kummî (ö. 329/941), mezhebin erken dönem müfessirleri ve önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. İslâmî ilimlerin çeşitli dallarıyla hemhâl olan Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* adlı eserini kaleme alırken mensubu olduğu hâkim paradigmanın gölgesinde hareket etmiş ve birtakım âyetleri kendi mezhebinin doğruluğunu delillendirmek amacıyla tefsir etmiştir. Müfessir mezhebî öğretileri müdellel hale getirirken de birçok rivayetten yararlanmıştı. Kummî; eserinde rivayet araçlarından Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tâbiûn kavli, imamların rivayetleri ve isrâiliyât ile Kur'ân'ı tefsir yoluna gitmiştir. Kummî, İmâmiyye Şîası'nda sika bir muhaddis kabul edildiğinden mezhep içinde önemli bir konuma sahiptir. Ancak eserde rivayete dayalı birçok ayet, zamir ve ibareler bağlamından kopararak mezhep eksenli yorumlanmıştır. Bu sebeple Kummî'nin ilk dönemin izlerini taşıyan eseri, Şîi yorumun rivayet bağlamında tefsire yansımaları tespit sadedinde araştırmaya konu edilmiştir. Ayrıca eserde nakledilen rivayetlerin senedi incelenerek müfessirin hadis anlayışı, cerh-ta'dîl kriterleri, kabul ve ret şartlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma neticesinde müellif ve eseri üzerinden Kur'ân'ın Şîi yorumunun ortaya konulması hedeflenmiş, bu sayede farklı bir mezhebin rivayet tefsir anlayışının bilinmesine katkı sunmak arzu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şîa, İmâmiyye, Kummî, Rivayet.

Abstract

Tafsîrs (commentaries) are generally divided into two main groups as *riwāyat* (narration) and *dirāyat* (comprehension). While classifying, the most prominent aspect is usually considered in determining which group the existing tafsîr will be included. It is not possible to categorize tafsîr as a purely *riwāyat* or *dirāyat*. As there are many *riwāyats* in the tafsîr that is accepted as *dirāyat*, *dirāyat* can also be included in a classical tafsîr *al-riwāyat*. Information pertaining to *riwāyat* and *dirāyat* contained within a tafsîr work reflects the author's intellectual world. It is possible to discern traces of the author's living environment, adopted culture, and affiliation with a particular religious school of thought. However, the justification of previously established theories through the Qur'ānic text poses numerous problems. In addition to theologizing the political understanding of authors, grounding it in the Qur'ān, which is the primary source of religion, constitutes just one of these problems. In Islamic history, every madhhab (sect) that emerged sought to justify its legitimacy by diligently searching for evidence from the Qur'ān and ḥadīth. In this regard, each madhhab referred to Qur'ānic verses to incorporate those that align with their teachings, while attempting to reconcile opposing sections into their frame of mind through interpretation. Furthermore, they have reinforced themselves by conveying certain *riwāyats* in the interpretation of verses. In this context, Shī'ism, which encompasses numerous factions within its framework, perhaps stands out as one of the most significant among these madhhabs. The Shia madhhabs has endeavored to ground their advocated ideas in the foundation of the Qur'ān and ḥadīth. As a result, they felt obliged to base themselves on the Qur'ān. They accept that each verse has an external and an inner meaning and the important one is the inner meanings that only the imams can know this. While they say the verses that fit their views are muḥkam and the others are mutashābih. This situation has naturally manifested itself in numerous works of Shī'a scholarship, particularly in the fields of tafsîr history, and methodology. Abū al-Ḥasan al-Qummī (d. 329/941), who was a member of the Akhbārī school of the Imāmiyya, is among the early tafsîr scholars and important pioneers of the madhhab. Qummī, who is familiar with various branches of Islamic sciences, acted in the shadow of the dominant paradigm to which he was a member while writing his work called *Tafsîr al-Qummī* and interpreted some verses in order to prove the correctness of his own madhhab. While interpreting the sectarian doctrines, he also benefited from many *riwāyats*. In his work, Qummī has gone to the way of interpreting the Qur'ān with the Qur'ān, sunnah, sayings of the ṣaḥāba and the ṭābi'ūn, the *riwāyats* of the imāms and Isrā'īliyyāt, which are among the means of *riwāyats*. Qummī has an important position within the madhhab as he is considered a reliable ḥadīth scholar in the Imāmiyya. However, in the interpretation of many *riwāyat*-based verses in the work, pronouns and phrases have been decontextualized and interpreted on a sectarian basis. For this reason, the work of Qummī, which carries the traces of the first period, has been the subject of the research in order to determine the reflection of the Shia interpretation in the context of the *riwāyat*. In addition, it is aimed to determine the interpreter's understanding of hadith, *al-jarḥ wa-al-ta'dīl* (biographical evaluation) criteria, and acceptance and rejection conditions by examining the documents of the *riwāyats* transmitted in the work. As a result of this study, it was aimed to reveal the Shī'a interpretation of the Qur'ān through the author and his work, thus it was desired to make a small contribution to the knowledge of the *riwāyat* tafsîr understanding of a different madhhab.

Keywords: Tafsîr, Shī'a, Imāmiyya, al-Qummī, *Riwāyat*.

Giriş*

İlk dönem Şîi müfessirlerinden olan Ebu'l-Hasen el-Kummî'nin kaleme aldığı *Tefsîru'l-Kummî* adlı eser, tefsir tarihçileri nezdinde rivayet tefsiri olarak değerlendirilmiştir. Kendisinden sonraki tefsirlerin kaynağı durumunda olan bu eser, özellikle mezhebî konularda rivayet açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Müfessir âyetleri açıklarken mezhebî görüşünü desteklemek için birçok nakilde bulunmuştur.

Eserin temel kaynakları Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt İmamları olsa da sahâbe ve tâbiûndan nakledilen görüşlere de yer verilmiştir. Tefsirde özellikle Ebû Abdillah lakaplı İmam Ca'fer es-Sâdık (ö. 765/1364) ve İmam Muhammed el-Bakır'ın (ö. 114/733) görüşleri esas alınmıştır. Müfessir, rivayet tercihlerini tabii olarak kendi mezhebine yakın sahâbe ve imamlardan yana kullanmıştır. Eserde zikredilen diğer isimlerden ise genellikle haklarında menfî hüküm vermek ve kınanmak amacıyla bahsedilmiştir. Aynı şekilde i'tikadî meselelere bu durumun yansıdığı açıkça görülmektedir.

Eserde bazen mevcut sıralama değiştirilmekle birlikte âyetler Fatihâ'dan Nâs sûresine kadar sırasıyla tefsir edilmiştir. Tefsirin kim tarafından kaleme alındığı meselesi ihtilaflı olsa da eserde "Bu meseleyle alakalı daha önce yazmıştık" gibi ifadelerin yer alması eserin bizzat Kummî tarafından kaleme alındığını göstermektedir.¹ Ancak müfessirin yanı sıra eserde iki ismin daha tefsiri yer almaktadır. Bunlar Kummî'nin talebesi Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir² (ö. 150/764) ve tefsirin râvisi Ebu'l-Fadl el-Abbas b. Muhammed b. el-Kâsım b. Hamza b. Mûsa b. Ca'fer'dir. Hocasının temas etmediği noktalara değinen Ebu'l-Cârûd, İmam Muhammed el-Bâkır'dan nakillerde bulunmuştur. Eserin râvisi olan Ebu'l-Fadl ise hocasının eksik bıraktığı bölümleri kendi senediyle ikmal etmiştir.³ Eserde Âl-i İmrân sûresine kadar âyetler önce zikredilmiş daha sonra Ali b. İbrahim'den rivayet nakledilmiştir. Âl-i İmrân sûresinden sonra ise Ebû Cârûd başta olmak üzere birçok râviden rivayetlere yer verilmiştir.

Kummî'nin talebesi Ebu'l-Fadl Abbâs'ın eseri rivayet etmesi birtakım sorunlara yol açmaktadır. Çünkü bu şahıs hakkında herhangi bir bilgi kaynaklarda zikredilmemiştir. Ayrıca Ebu'l-Fadl'ın Kummî'den yalnızca tefsiri hakkında nakiller yapması ve bunun dışında bir rivayetinin bulunmaması da öğrencisi olup

* Bu makale, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri bünyesinde tamamlanan "Kur'an'ın Şîi Yorumu: Kummî Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır./This article was prepared based on master's thesis titled "Shiite Interpretation of the Qur'an: The Example of Qummî", completed at Ondokuz Mayıs University Graduate Education Institute, Basic Islamic Sciences.

¹ Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim b. Haşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, 2017), 3/875.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/328-331.

³ Kummî, *Tefsîr*, 1/157.

olmadığı konusunda akıllara soru işaretleri getirmektedir.⁴ Ancak eserdeki rivayet sahiplerinin açık bir şekilde belirgin olması bu sorunları büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Nitekim Şîî câmiada bu sorunlara itibar edilmemiş, tefsir çok önemli bir eser olarak kabul görmüştür. Öte yandan bu nakillerin eserin fikriyatına muhalif olmadığı, aksine müellifin görüşünü destekler nitelikte olduğu âşikârdır.

Kummî eserinde rivayet araçlarından Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tabiûn kavli, imamların rivayetleri ve israiliyat ile Kur'ân'ı tefsir yoluna gitmiştir. Bu konulara başlıklar halinde değinmek eserin rivayet analizini yapmaya faydalı olacaktır.

1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân tefsirinin en temel kaynağı Kur'ân'ın kendisidir. Nitekim Kur'ân'da mücmel olarak beyan edilmiş bir âyetin başka bir yerde tafsil ve izahını bulabilmek mümkünken aynı şekilde umûmî ifadeler kullanılmış bir hitabın başka bir âyette tahsis edilebildiği görülmektedir.⁵ Hz. Peygamber başta olmak üzere Kur'ân'ın nâzil olduğu zamandan bu yana sahâbe, tabiûn ve daha sonraki nesillerin Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme yöntemini kullandığı bilinmektedir.⁶

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiriyle âyetlerdeki müfred lafızların, terkiplerin ve manaların Kur'ân'ın bütünlüğü göz önünde bulundurularak diğer ilgili âyetlerin yardımıyla izah edilmesi kastedilmektedir. Böylesi bütüncül bir yaklaşımla Kur'ân'daki hitabın muhatapların zihinlerinde daha etkin bir şekilde algılanması sağlanmaktadır.⁷

Şîî tefsir mukaddimelerinde meselelerin öncelikle Kur'ân'a arz edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁸ Kummî eserinin mukaddimesinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiriyle ilgili "Bir bölümü bir sûrede iken devamı başka sûrede olan âyetler" şeklinde bir başlık açmıştır. Mesela müfessir, Bakara sûresinin 61. âyetinde geçen Hz. Musa ile İsrailoğulları kıssasında diyalogların bir kısmının Maide sûresinin 22. âyetinde devam ettiğini dile getirmiştir.⁹

Zina eden erkek ve kadının cezalarıyla ilgili Kummî, "*Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları*

⁴ Muhammed Hâdî Ma'rîfet, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn fi sevhî'l-kaşib* (Meşhed: el-Câmiatü'r-Razaviyye li'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, 1998), 2/326.

⁵ İbn Teymiyye, *Tefsir Usûlüne Giriş*, çev. Yusuf Işıcık (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1997), 99; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Ürdün: Mektebetü'l-Menar, 1410/1990), 1/4.

⁶ Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri hakkında bk. Muhammed Emin Şenkîti, *Advâu'l-beyân fi idâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/67-92; Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine-Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri* (İstanbul: Şule Yayınları, 1993), 11-12; Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 87.

⁷ Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, 43.

⁸ Ali Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 76.

⁹ Kummî, *Tefsîr*, 1/32.

ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.”¹⁰ âyetini tefsir ederken câhiliye döneminde zina eden bir kadının ölene kadar evinde hapsedileceğini söylemiştir. Erkeklerin cezasının ise aynı sûrenin 16. âyeti olan “İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.” âyeti gereği ezâ verilmek olduğunu belirtmiştir. Ardından Kummî, bu iki âyetin “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun...”¹¹ âyetiyle neshedildiğini söylemiştir.¹² Böylece müfessir, muhtevası birbirini tamamlar nitelikte olan âyetleri bir araya getirerek Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etmiştir.

Kummî, Furkan sûresinin 5. âyetindeki inkârcıların Kur’ân’ın başkalarının yardımıyla beşer tarafından uydurulan bir şey olduğuna dair iddialarına Ankebût sûresinin “Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.” âyetiyle cevap verildiğini belirtmiştir. Böylece Furkan sûresinin 5. âyeti ve Ankebût sûresinin 48. âyetinin birbirinin tefsiri niteliğinde olduğu ifade edilmiştir.¹³

Netice olarak Kummî tefsirinde kelimelerin hangi manada kullanıldığının tayin ve tespitinde, fikhî bir hüküm istinbat etmede ve âyetler arası irtibatın kurularak müşkülün giderilmesinde Kur’ân âyetlerine başvurmuştur. Müfessirin Kur’ân’da serdedilen bazı olayların farklı âyetlerde anlatıldığına ve bu âyetlerde aktarılanların birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca konuya dair mukaddimesinde özel bir başlık açması da Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirine verdiği önemi göstermektedir.

2. Kur’ân’ın Sünnetle Tefsiri

İslâm dininin Kur’ân’dan sonra ikinci kaynağının sünnet olduğu konusunda Ehl-i Sünnet ve Şîa mezhepleri hemfikirdir. Ancak iki mezhebin ihtilaf noktası sünnetin kapsamı ve hadisin tanımında tezahür etmektedir. Çünkü Şîî düşüncede imâmet ve nübüvvet harmanlanmış ve bunun sonucunda yeni bir sünnet anlayışı teşekkül etmiştir.¹⁴

Kur’ân’ın ilk ağızdan muhatabı ve vahyin muhtevasını en iyi bilen Hz. Peygamber’dir. Bu açıdan onun Kur’ân’ın tefsirine dair söyledikleri çok önemlidir. Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın ne kadarlık bir bölümünü tefsir ettiği ihtilaflıdır. Bazı âlimler Kur’ân’ın tamamını tefsir ettiğini söylerken bazıları ise o dönemde

¹⁰ en-Nisâ 4/15.

¹¹ en-Nûr 24/2.

¹² Kummî, *Tefsir*, 1/26.

¹³ Kummî, *Tefsir*, 1/32.

¹⁴ Recep Demir, *Kur’ân’ın Şii Yorumu Ebu Ca’fer et-Tûsî Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 113.

mefhumu anlaşılmayan âyetlerin izahıyla iktifa ettiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁵ İmâmiyye ise Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği kanaatindedir.¹⁶

Kummî'ye göre Kur'ân tefsirinde ikinci temel kaynağın vahye bizzat muhatap olan ve Kur'ân'ı tebyîn görevi bulunan Hz. Peygamber'in sünneti oluşturmaktadır. Müfessir bu meyanda Nahl sûresinin 89. âyetini zikreder: “*Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer şahit çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için müjde olarak indirdik.*”

Kummî ilgili âyete atfen Allah'ın Hz. Peygamber'i Kur'ân'daki bütün hükümleri açıklamakla yükümlü tuttuğunu belirtmektedir. Müfessir bu yükümlülüğe binaen Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği sonucuna varmaktadır.¹⁷ Ancak Kummî'nin bu çıkarımı imâmet öğretisiyle çelişki arz etmektedir. Zira Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği benimsendiğinde imamların tefsirine gerek kalmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da imamları mezhep bünyesinde özel kılan bazı hususiyetlerinin ortadan kalkması anlamına gelmektedir.

İmâmiyye Şîası, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in muhatap alındığı âyetleri sadece ona yönelik olarak düşünmemektedir. Şîî düşünceye göre zahiren âyetteki muhatap her ne kadar Hz. Peygamber olarak görünse de hitap umûmî olarak başkalarını da kapsamaktadır.¹⁸

Kummî, “*Ey Nebî! Allah'tan kork, kâfir ve münaфіklara uyma. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve hikmeti sonsuz olandır.*”¹⁹ Mealindeki âyetin tefsirinde Ca'fer-i Sadık'ın mezkûr sözünü naklederek burada Allah'ın, nebisine bir talimat verdiğiine işaret etmiştir. Müfessir burada her ne kadar hitap Hz. Peygamber'e olsa da hedef kitlenin insanlar olduğunu ifade etmiştir.²⁰

İmâmiyye'ye göre sünnet; imamların söz, fiil ve ikrarları demektir. Masumların Hz. Peygamber veya on iki imam olması arasında bir fark görmemektedirler.²¹ Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir haberin delil olması için imamlardan birisine ulaşması yeterlidir. O rivayetin Hz. Peygamber'e kadar ulaşması veya imamlardan önceki bir senedinin bulunmasına gerek yoktur.²²

¹⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1396/1976), 1/53-57.

¹⁶ Ma'rifet, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/53-57.

¹⁷ Kummî, *Tefsîr*, 2/555-556.

¹⁸ bk. Muhammed b. Mesûd Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî* (Beyrût: y.y. 1991), 1/21.

¹⁹ el-Ahzâb 33/1.

²⁰ Kummî, *Tefsîr*, 3/806.

²¹ Abdulalim Demir, “İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Masumluğu Meselesi”, *İslam Düşüncesi Araştırmaları III* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2021), 171-174

²² Muhammed Hüseyin el-Ensârî, *el-Meâyîru'l-ilmîyye li nakdi'l-hadîs ve medâ hucciyyeti'l-Kütübi'l-Erbaa ve's-Sihâhi's-Sitte* (Beyrut: y.y., 1427/2006), 21.

İmamların hicrî 260'a kadar yaşadıklarını göz önünde bulunduran İmâmiyye, Hz. Peygamber'in sünnet ve hadislerinin bu zamana kadar korunduğu düşüncesindedir. Dolayısıyla İmâmiyye'de cerh ve ta'dîl imamlardan sonraki râviler için söz konusudur.²³

Kummî'nin eseri incelendiğinde hadis anlayışıyla alakalı sistematik bir kabul veya ret algısının olmadığı anlaşılmaktadır. Müfessir, rivayetlerin kabulünde genellikle mezhebî eğilimler gösterdiği için kendi düşüncesine muvafık olan rivayetleri bazen senetle bazen de sadece “عن أبي عن جدي” veya “عن بعض رجال” demekle yetinerek nakletmektedir.²⁴ Bu durum da Kummî'nin hadis anlayışını, cerh ve ta'dîl kriterlerini, haber-i vahide yaklaşımını tespit etmemizi güçleştirmektedir. Ancak şu ifade edilebilir ki Kummî için kriterlerin belirlenmesindeki temel ölçüt kendi mezhebî doktrinleridir.

3. Kur'ân'ın Tefsirinde Sahâbe

Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslâm dininin ahkâmı, ashâb tarafından sonraki nesillere aktarılmıştır. Ashâbın Kur'ân ve sünnet gibi dinin iki temel kaynağının günümüze ulaşmasında aracılık etmeleri ve vahyin ilk ağızdan muhatabı olmaları onları çok önemli bir konuma yükseltmiştir. Ancak sahâbeden nakledilen bilgilerin delil değeri noktasında mezhepler birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Kummî'nin sahâbe anlayışına geçmeden önce ana hatlarıyla bu farklılığa değinmek faydalı olacaktır.

Her şeyden önce şu belirtilmelidir ki Şîa'nın sahâbe telakkisi, Ehl-i Sünnet'ten farklıdır. İmâmiyye Şîası sahâbeyi tanımlarken kelimenin lügat anlamından yola çıkmış²⁵ ve bir kimsenin sahâbî kabul edilebilmesi için Hz. Peygamber'le uzun süre vakit geçirmesi gerektiğini söylemiştir.²⁶ Öte yandan İmâmiyye, ashâbın adaleti noktasında da Ehl-i Sünnet'ten farklı düşünür. Ehl-i Sünnet, sahâbenin tamamını âdil kabul ederken İmâmiyye sahâbenin diğer insanlardan bir farkı olmadığını, âdil olanların yanında günahkârların da olduğunu belirtir.²⁷

²³ Ayetullah Ali Mişkîni, “Şîa ile Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet”, *Kible Dergisi* 6/21-23 (2006-2007), 273; Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016), 167-170.

²⁴ Kummî, *Tefsîr*, 2/414.

²⁵ Ancak bu genel geçer kabul görmüş bir fikir olmadığını da belirtmek gerekir. bk. Abdulalim Demir, “Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre Ebü't-Tüfeyl Âmir b. El-Leysî ve Rivayetleri”, *İslam Düşüncesi Araştırmaları IV* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 257-260.

²⁶ Sâhib kelimesi lügatte mülâzemet ve muâşeret anlamlarını ihtiva ettiğinden bir kimsenin sahâbî olabilmesi için sabah akşam Hz. Peygamber'le olması ve onunla sohbet etmesi gerekmektedir. bk. Salih el-Verdânî, *Akâidü's-Sünne ve Akâidü's-Şîa* (Beirut: el-Ğadir li'd-Dirâse ve'n-Neşr, ts.), 198; Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491-500.

²⁷ Esed Haydar, *es-Sahâbe fi nazari's-şîati'l-imâmiyye* (Beirut: y.y., ts.), 31-32; Muhsin Emin, *A'yanü's-Şîa* (Beirut: Dâru't-Teâruf, 1403/1983), 1/113-114.

İmâmiyye'ye göre bir sahâbenin takva derecesini Hz. Ali'ye olan muhabbeti ve ittibası belirler. Bu düşüncelerini Hz. Peygamber'in "Ali'yi münafık sevmez, mü'min de buğz etmez."²⁸ hadisine dayandırır. Buradan hareketle de sahâbenin en faziletlisini Hz. Ali olarak kabul ederler. Sahâbenin ta'dîl edildiği âyetlerin ise sadece belirli olaylardaki belirli kişilere has olduğunu, tüm ashâba şâmil olmadığını ifade ederler.³⁰

Şîî düşüncede sahâbe kavliyle tefsire ilişkin en belirgin isim Hz. Ali'dir. Şîî tefsirlerde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye dair iltifat ettiği sözler nakledilmekte, tenkitlere cevap verilmekte ve onun Kur'ân bilgisine dikkat çekilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in nâzil olan her âyeti Hz. Ali'ye yazdırarak ona tefsir ettiği nakledilmektedir. Aynı şekilde Ulûmu'l-Kur'ân ile alakalı meseleler de Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye öğretildiği aktarılmaktadır.³¹

İmâmiyye'ye mensup âlimlerin sahâbîlere karşı yaklaşımı, mezhebî eğilimlerini en net şekilde gösterdiği konulardan birisidir. Zira Şîî âlimler, ashâb ile ilgili nassları tamamen mezhebî kabulleri çerçevesinde yorumlamıştır. Bir sahâbî hakkında olumlu veya olumsuz bir görüş serdederken ya da Kur'ân'ı o kimsenin kavliyle açıklarken Hz. Ali'ye karşı tutumunu göz önünde bulundurmışlardır. Bu başlıkta Kummî'nin ta'dîl ve cerh ettiği sahâbîler incelenerek Şîî eksenli yorumları ortaya konulacaktır.

3.1. Ta'dîl Edilen Sahâbîler

İmâmiyye; Ehl-i Beyt'ten olan Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i bir inanç prensibi olarak mutlak âdil saymaktadır. İmâmiyye'ye göre Allah ve Rasûlü'nün defalarca övgüsüne mazhar olan bu sahâbîler bir meseleye dair hüküm verirken kendilerinden delil ve şahit istenilmez. Çünkü Allah'ın gözetiminde oldukları için telaffuz ettikleri her şey hüccettir. Bu sahâbîlere karşı kılıç çekenler, onlara biat etmeyenler Allah ve Rasûlü'nün emrine muhalefet etmiş olup en hafif tabirle fasık ve günahkârdır. İmâmiyye'nin bu düşüncesi ilk dönemden bu zamana kadar hiç değişmeden süre gelmiştir.³²

Müfessire göre Ehl-i Beyt kavramı sadece Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kapsamaktadır.³³ Uyarı ve kınama yapılan âyetlerin açıklamasında ise Kummî, Hz. Ali'nin hilafetinde ona muhalefet eden bazı sahâbîlere yer vererek onlara ağır ithamlarda bulunmaktadır. Mesela Âl-i İmrân 86-91. âyetlerdeki

²⁸ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmail et-Tirmizî, *es-Sünen*, "Menâkıb", 20.

²⁹ Murtezâ el-Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn* (Beyrut: Müessesetü'n-Nu'mân, 1410/1990), 1/106.

³⁰ Verdânî, *Akâidü's-Sünne ve Akâidü'ş-Şîa*, 197.

³¹ Ayyâşî, *Tefsîr*, 1/25-29.

³² Demir, *İmâmiyye Şîası'nda Sahâbe Tasavvuru*, 83.

³³ Kummî, *Tefsîr*, 3/ 829.

tehdidin Ehl-i Beyt'e düşmanlık yapanlara yönelik olduğunu ve onlara haklarını, ganimetlerini ve feyleri teslim etmeyenlerin hidayete ermeyeceğini söylemektedir.³⁴

Kummî özellikle üstünlük ifade eden birçok âyetin izahını Ehl-i Beyt'e atıf yaparak tefsir etmektedir. Mesela "Güzel sözler ona yükselir; rızasına uygun iş ve davranışları da o yüceltir."³⁵ âyetindeki güzel sözleri "Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed onun rasûlüdür. Hz. Ali ise Allah'ın velisi, Hz. Muhammed'in halifesidir." şeklinde açıklamaktadır.³⁶ Ayrıca müfessir bazı âyetlerde geçen "doğruya ulaştırın nur"³⁷ ve "Allah'ın rahmeti"³⁸ gibi ifadeleri doğrudan Hz. Ali'ye isnat etmiştir.³⁹

Hz. İsa'nın babasının olmaması konusunda Hz. Peygamber ile Necran Hristiyanları arasındaki münakaşa gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber Hristiyanları lanetleşmeye çağırmuş ve mübâhele âyeti⁴⁰ nâzil olmuştur. Kummî'nin iddiasına göre mübâhele sırasında orada Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de bulunmaktadır. Bu yüzden Necran Hristiyanları cizye vermeyi kabul ederek oradan ayrılmıştır. Ayrıca müfessir âyette geçen "أنفسنا" ibaresinin Hz. Ali'yi de kapsadığını öne sürerek Hz. Ali'yi yüceltme çabasında bulunmuştur.⁴¹

Kummî, "velayet âyeti" olarak bilinen "Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi ve namaz kılan, zekât veren ve rükû eden mü'minlerdir."⁴² âyetinin Hz. Ali hakkında indiğini iddia etmiştir. Yahudilerden bir grup Hz. Peygamber'in meclisindeyken bu âyet inmiştir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber mescide girdiğinde bir dilenci onu karşılamıştır. Hz. Peygamber, "Sana bir şey veren oldu mu?" diye sorunca dilenci Hz. Ali'yi işaret ederek "Evet, o namaz kılan kişi verdi" dedi. Kummî de bu olaydan yola çıkarak âyetteki "namaz kılan" ifadesinde Hz. Ali'den bahsedildiğini ileri sürmüştür.⁴³

Kummî sadece âyetleri değil tefsirinde naklettiği birtakım rivayetleri de Hz. Ali ile ilişkilendirmiştir. Mesela "davet rivayeti" şeklinde meşhur olan bir nakilde Hz. Peygamber'in "Yakın akrabalarından başlamak üzere uyar!" âyeti⁴⁴ gereği amcası Ebû Tâlib'in evinde yemek verip peygamberliğini ilan ederek onlardan destek istediğini ancak sadece Hz. Ali'nin ona destek verdiğini aktarmaktadır. Müfessir

³⁴ Kummî, *Tefsîr*, 1/160-161.

³⁵ el-Fâtr 35/10.

³⁶ Kummî, *Tefsîr*, 3/849.

³⁷ el-A'râf 7/157; eş-Şûrâ 42/52.

³⁸ et-Teğâbun 64/8.

³⁹ Kummî, *Tefsîr*, 1/352, 3/943, 3/1075.

⁴⁰ Â-i İmrân, 3/61.

⁴¹ Kummî, *Tefsîr*, 1/155-156.

⁴² el-Mâide 5/55.

⁴³ Kummî, *Tefsîr*, 1/250.

⁴⁴ eş-Şuarâ 26/214.

bunun üzerine Hz. Peygamber'in "Ali benim kardeşim, vasîm, vezirim, mirasçım ve benden sonraki halifemdir." dediğini belirtmiştir.⁴⁵

Eserde mezkûr âyetlere getirilen yorumlardan da anlaşıldığı üzere pek çok âyete⁴⁶ Hz. Ali çerçevesinde atıflar yapılmıştır. Özellikle kavramların mana takdiri yapılırken herhangi bir sebep belirtilmemiştir. Bazen âyetleri açıklarken birtakım rivayetlerde bulunulmuş ancak onlarda da senet zikredilmemiştir.

Kummî'nin âyetlerde yaptığı takdirler sadece Hz. Ali ile sınırlı kalmamıştır. İmâmîyye'nin masum kabul ettiği on dört kişiden birisi olan Hz. Fâtıma, Şiî düşünce içerisinde önemli bir konuma sahiptir. *Tefsîru'l-Kummî*'de Hz. Fatıma'yı öven birçok âyete rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Nûr sûresinin şu âyeti örnek verilebilir: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. O lamba cam içerisinde; o cam da sanki inciden bir yıldız gibidir ki ne doğuya ne de batıya mensup olmayan mübarek bir zeytin ağacından (çıkan yağdan) yakılır. Neredeyse onun yağı kendisine ateş değmese de ışık saçar. Işığı parıl parıldır. Allah dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah insanlara (işte böyle) misaller verir. Allah her şeyi bilir."⁴⁷

Pek çok müfessir gibi Kummî de zikredilen bu âyeti kendi mezhebî doktrinlerine uygun bir şekilde izah etmiş, âyeti tefsirinde Şîa mezhebinde otorite kabul edilen Ca'fer-i Sadık'tan şunları aktararak tefsir etmiştir: "مَشْكَاةٌ ile Fâtıma, 'فِيهَا مِصْبَاحٌ' ile Hasan, 'الْمِصْبَاحُ' ile Hüseyin, 'كَأَنَّهَا كَوَكَبٌ دُرِّيٌّ' Fâtıma dünya ve cennet kadınları arasında inciye benzer bir yıldız gibidir."⁴⁸ Zahiren âyetten bu şekilde bir çıkarımda bulunmak, mantıktan müberradır. Muhtemelen bâtinî birtakım yorumlara dayanarak böyle bir tefsir yapılmıştır.⁴⁹

Kummî'nin Ehl-i Beyt'e atfettiği bir diğer âyet ise "İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz."⁵⁰ âyetidir. Müfessir, ilgili âyeti Ebû Abdillâh tarikiyle yapılan rivayetle şu şekilde açıklamıştır:

Mü'minlerin çocukları, Fâtıma'nın eğitiminden geçerek terbiye edilir. Âyette zikrolunan iman edenlerden murad Hz. Peygamber ve Hz. Ali'dir. Nesillerinden gelenler ise imamlar ve onlara tâbi olacak olan vasilerdir. Onların neslinden gelenlerin hüccetleri Hz. Peygamber'le aynı olduğu için onlara itaatte ayındır.⁵¹

⁴⁵ Kummî, *Tefsîr*, 2/739.

⁴⁶ Hz. Ali'ye atıf yapılan bazı âyetler: el-Bakara 2/189; en-Nisâ 4/36; el-En'âm 6/151; Yûnus 10/58; el-Mü'minûn 23/20; el-Furkân 24/25; Yâsîn 36/12; ez-Zümer 39/22; ez-Zâriyât 51/8; er-Rahmân 55/7-8; eş-Şems 91/2; et-Tîn 95/2.

⁴⁷ en-Nûr 24/35.

⁴⁸ Kummî, *Tefsîr*, 2/707.

⁴⁹ *Tefsîru'l-Kummî*'de Hz. Fatıma'ya atfedilen bazı âyetler şunlardır: er-Ra'd 13/29; el-İsrâ 17/26; el-Ahzâb 33/57-58; el-Müddessir 74/35-36.

⁵⁰ et-Tûr 52/21.

⁵¹ Kummî, *Tefsîr*, 3/1017.

Kummî'nin Hz. Fatıma'nın terbiyesinden geçen iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında kimi âyetlerde övgü dolu ifadeler serdettiği görülmektedir. Mesela "Bu iki denizden de inci ve mercan çıkar."⁵² âyetini tefsir ederken "inci" ile Hz. Hasan, "mercân" ile Hz. Hüseyin'in kastedildiğine işaret etmiştir.⁵³ Ayrıca müfessir "Allah size rahmetini iki kat versin."⁵⁴ âyetinin izahında hem Hz. Hasan hem de Hz. Hüseyin'i rahmet olarak değerlendirmiştir.⁵⁵ Müellif, eserinin muhtelif yerlerinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e birçok kez atıfta bulunarak ta'dîl ifadesi bulunan âyetleri onlara tahsis etmiştir.⁵⁶

Kummî, Ehl-i Beyt'in yanı sıra Şîa mezhebi için önemli bir isim olan Ebû Zer el-Ğıfârî'yi (ö. 32/653) de birtakım âyetlerin ta'dîl ettiğini ileri sürmüştür. Şîa'nın "Erkân-ı Erbaa" olarak kabul ettiği kimselerden biri olan Ebû Zer hakkındaki eserde geçen bazı ifadeler yer vermek faydalı olacaktır.⁵⁷

Müfessir, "İnanıp yararlı işler yapanların konakları Firdevs cennetleridir."⁵⁸ âyetiyle Firdevs cennetlerinde konaklayacak olanlardan birisinin de Ebû Zer olduğunu iddia etmiştir.⁵⁹ Böylece Kummî açıktan olmasa da Ebû Zer'in aşere-i mübeşşereden olduğuna işaret etmiştir. İmâmiyye'nin Ebû Zer'e bu denli kıymet vermesinin asıl nedeni, Hz. Peygamber hayattayken onun yanında, vefat edince Ehl-i Beyt'in tarafında yer almasıdır.

Kummî'nin ta'dîl ettiği bir diğer sahabî Ammar b. Yasir (ö. 37/657)'dir. Müslüman olan ilk yedi kişiden birisi olan, Hz. Peygamber'in bütün gazvelerinde bulunan Hz. Ammar, Hz. Osman şehit edildikten sonra Hz. Ali'ye biat etmiş, Cemal ve Sıffîn'de onun saflarında yer almıştır.⁶⁰ Müfessir "Kalbi imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir."⁶¹ âyetinin Ammar b. Yasir ve ailesi hakkında nâzil olduğunu iddia etmiştir.⁶²

Görüldüğü gibi eserdeki övgü ifadeleri sadece Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e yönelik değildir. Kummî farklı nakillerle Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve onlardan gelecek nesle hususi birtakım manalar yüklemiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'ye biat edip destekleyen Ebû Zer el-Ğıfârî ve Ammar b. Yasir gibi

⁵² er-Rahmân 55/22.

⁵³ Kummî, *Tefsîr*, 3/1035.

⁵⁴ el-Hadîd 57/28.

⁵⁵ Kummî, *Tefsîr*, 3/1049.

⁵⁶ bk. en-Nisâ 4/69; el-Ahkâf 46/15; er-Rahmân 55/19-20; el-Fecr 89/28-29.

⁵⁷ Ebû Zer'in hayatı için bk. İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fi ma'rifeti's- sahabê* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 196.

⁵⁸ el-Kehf 18/107.

⁵⁹ Kummî, *Tefsîr*, 2/623.

⁶⁰ bk. İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe*, 890-893; Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/75-76.

⁶¹ en-Nahl 16/106.

⁶² Kummî, *Tefsîr*, 2/559.

sahâbîlere de onları ta'dîl eden atıflar yapılmıştır. Tüm bunları yaparken de mukni olabilmesi için âyetlerden deliller çıkarma çabası içerisine girilmiştir.

3.2. Cerh Edilen Sahâbîler

İmâmiyye'nin bir sahâbîyi ta'dîl etmesindeki temel ölçüt hilafet gibi konularda Hz. Ali'yi destekleyip desteklememesidir. Dolayısıyla bir sahâbîyi cerh etmesindeki gerekçe ise Hz. Ali'ye biat etmeyip ona muhalefet etmeleri hatta görüş belirtmeyip sükût etmeleri gösterilebilir. Bu başlıkta İmâmiyye'nin sahâbîlere karşı bu tutumunun Kummî tefsirine ne denli yansdığı üzerinde durulacaktır.

Kummî'nin sahâbîleri Hz. Ali merkezli sınıflamasının bir örneği *"Yoksa biz, iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?"*⁶³ âyetidir. Müellif bu âyetteki yararlı işler yapanların Hz. Ali ve ona ittiba edenler, fesat çıkaranların ise Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer olduğunu iddia etmiştir.⁶⁴

Müfessirin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i hedef aldığı bir diğer âyet ise *"O gün zalim kimse ellerini ısırıp şöyle der: Keşke o Peygamberle birlikte bir yol tutsaydım!"* âyetidir.⁶⁵ Kummî, âyeti şöyle tefsir eder: *"Ayetteki birinci zâlim kelimesiyle vasıflanan Ebubekir'dir. Ebubekir ahirette şöyle diyecek: 'Keşke Rasûl ile beraber Ali'yi de veli edinseydim!' İki âyet sonra gelecek olan şeytan kelimesiyle vasıflanacak olan ise Ömer'dir."*⁶⁶

Kummî Tevbe sûresinin 40. âyetini⁶⁷ tefsir ederken babasından nakille Hz. Peygamber'in mağaradayken şöyle dediğini rivayet eder: *"Sanki şimdi Ca'fer ve ashabının denizde seyreden gemisini görüyorum."* Ebubekir 'Ben de görebilir miyim?' deyince Allah Rasûlü de 'Gözlerini sil ve onlara bak' dedi. Ebubekir baktıktan sonra 'Sen gerçekten sihirbazsın!' dedi."⁶⁸ Müfessir burada Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber'e sihirbaz diyerek hakaret ettiğine işaret eder.

Kummî, Nisâ sûresinin 49. âyetinin⁶⁹ Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında indiğini söylemiştir. Onların bu vasıfları taşımadığı halde kendilerini Sıddık, Faruk ve Zinnureyn diye isimlendirdiğini iddia etmektedir.⁷⁰

⁶³ Sâd 38/28.

⁶⁴ Kummî, *Tefsîr*, 3/880.

⁶⁵ el-Furkan 25/27.

⁶⁶ Kummî, *Tefsîr*, 2/721.

⁶⁷ *"Eğer siz ona yardım etmezseniz, iyi bilin ki Allah ona yardım etmişti: Hani yalnız iki kişiden biri olduğu halde inkâr edenler kendisini (Mekke'den) çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkasına 'Üzülme Allah bizimle beraberdir!' diyordu. Allah onun üzerine sükûnet indirdi ve onu sizin görmediğiniz askerlerle destekledi; inanmayanların sözünü alçalttı. Yüce olan yalnız Allah'ın sözüdür. Allah daima üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir."*

⁶⁸ Kummî, *Tefsîr*, 2/414-415.

⁶⁹ *"Şu kendilerini övüp yüceltenleri görmedin mi? Hayır, ancak Allah dilediğini yüceltir, onlara kıl kadar zulmedilmez."*

Şû âlimler “*Veya derin denizin karanlıklarına benzer. Onu üst üste dalgalar ve dalgaların üstünde de bulutlar örter; karanlıklar üstünde karanlıklar; insan elini uzattığı zaman, nerdeyse onu bile göremez. Allah’ın aydınlatmadığı kimsenin nuru olmaz.*”⁷¹ âyetinin bazı sahâbîleri cerh ettiğine yönelik ithamlarda bulunmuşlardır:⁷² Kummî ise zikredilen âyetin tefsirinde Ca’fer-i Sadık’tan nakille şunları aktarmıştır: “Ayette geçen ‘karanlıklar’ ile Ebubekir ve Ömer, ‘derin denizlerin karanlıklarına benzer’ ile Ne’sel (Osman), ‘onun üstünde bir dalga’ ile Talha ve Zübeyr, ‘karanlıklar üstünde karanlıklar’ ile de Muaviye, Yezid ve Emevîlerin fitneleri murad olunur.”⁷³

Mezkûr âyeti bu şekilde yorumlayan Kummî, öte yandan siyak-sibak açısından değerlendirildiğinde âyette kâfirlerden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir takdirde bulunmak adı geçen sahâbîleri inkârcularla bir tutmak anlamına gelmektedir.

Şû âlimler, Ümeyyeoğullarına da ciddi anlamda sert ithamlarda bulunmuştur. Özellikle Hz. Muaviye’nin babası ve Ümeyyeoğullarının lideri olan Ebû Süfyan’ı (ö. 31/651) cerh etmişlerdir.⁷⁴ Kummî de “*Sana, Rabbin şüphesiz insanları kuşatmıştır demiştik; sana gösterdiğimiz rüya ile ve Kur’ân’da lanetlenmiş ağaçla, sadece insanları denedik. Biz onları korkutuyoruz, fakat bu onlara büyük taşkınlık vermekten başka bir şeye yaramıyor.*”⁷⁵ âyetinde geçen “Kur’ân’da lanetlenmiş ağaç” ile kastedilen Ümeyyeoğulları olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁶ Kummî’nin yapmış olduğu bu yorum, Hz. Peygamber’in Ümeyyeoğullarından olan eşi Ümmü Habîbe’yi (ö. 44/664) de ihata etmiştir.

Kummî Ca’fer-i Sadık’a nispet ettiği bir nakilde Hz. Peygamber’in emirlik işini Gadir-i Hum’da Hz. Ali’ye verdiği esnada onun hizasında münafıklardan bir grup bulunduğunu, sayılarının yedi kadar olduğunu ve bunlardan birinin de Abdurrahman b. Avf olduğunu iddia etmiştir.⁷⁷ Kummî aktardığı bu rivayetle Abdurrahman b. Avf’ı münafık olarak addetmiştir. Çünkü Abdurrahman b. Avf hem Hz. Ebubekir’e hem de Hz. Ömer’e danışmanlık yapmış ve Hz. Osman’ın halifelîği onun onayı ile belirlenmiştir. Nihai olarak Hz. Ali’yi seçmeyip Hz.

⁷⁰ Kummî, *Tefsîr*, 1/205.

⁷¹ en-Nûr 24/40.

⁷² Muhammed Bâkir b. Muhammed Takiy Meclisî, *Bihâru’l-envâr* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1403), 23/305; Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kub b. İshâk Küleynî, *el-Usûl mine’l-Kâfi* (Beyrut: Dâru’l-Murtaza, 2005), 1/480; Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi* (Tahran: Mektebetü’s-Sadr, 1379/1959), 3/438.

⁷³ Kummî, *Tefsîr*, 2/711.

⁷⁴ bk. Ayyâşî, *Tefsîr*, 2/297; Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, 3/199; Muhammed Takî Şûsterî, *Kâmûsu’r-Ricâl* (Kum: Müesseetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1410/1989), 5/486.

⁷⁵ el-İsrâ 17/60.

⁷⁶ Kummî, *Tefsîr*, 2/587.

⁷⁷ Kummî, *Tefsîr*, 2/428-429.

Osman'ı tercih etmesinden ötürü Şî âlimler tarafından sınır tanınmadan tenkit edilmiştir.⁷⁸

İfk hâdisesine⁷⁹ değinen Kummî, Hz. Aişe'yi aklayan "O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır."⁸⁰ âyetinin Hz. Aişe'nin lehine değil, aleyhine olduğunu belirten bir yorum yapmaktadır. İlgili âyetin Aişe'nin Hz. Peygamber'in cariyesi Kıpti Mariya'ya iftira atması üzerine nâzil olduğunu söylemektedir. Müfessir âyetin sebab-i nüzûlüne dair Ebû Ca'fer'den şunları nakleder:

Allah Rasûlü oğlu İbrahim vefat edince çok hüznüldü. Bunun üzerine Aişe Hz. Peygamber'e, 'Ne diye bu kadar üzülüyorsun o Cureyh'in oğluydu.' dedi. Bunu duyan Rasûlullah Hz. Ali'yi çağırdı ve Cureyh'i öldürmesini emretti. Hz. Ali elinde kılıcı, Cureyh'in yanına gitti. Cureyh hurma bahçesinde çalışmaktaydı. Cureyh, Hz. Ali'ye kapıyı açmak için gittiğinde Hz. Ali'nin yüzünden onun sinirlendiğini anladı. Kapıyı açmaktan vazgeçerek geri döndü. Hz. Ali bunun üzerine bahçeye atlayarak peşinden geldi. Cureyh, korkarak hurma ağacına tırmadığında avret yeri Hz. Ali ye göründü. Onun çocuk sahibi olabilecek bir organının olmadığını anlayan Hz. Ali, Allah Rasûlü'ne dönüp durumu haber verdi. Hz. Peygamber ise bu olayın ardından Ehl-i Beyt'imden bu çirkinliği gideren Allah'a hamd olsun dedi.⁸¹

Kummî'nin sahâbîleri itham ettiği bir diğer âyet ise şudur: "Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkıştırlarsa siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler." Müfessir bu âyetin Cemel ashabı olan Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr hakkında indiğini ifade etmiştir.⁸² Bu sahâbîlerin Cemel'de Hz. Ali'nin karşısında yer aldıkları için müellifin bu şekilde bâtınî yorumlar yaptığı açıkça görülmektedir.

Kummî'nin sahâbîler hakkında tenkitte bulunurken oldukça müteşeddid davrandığı görülmektedir. İslâm tarihinde Hz. Ali'yi desteklediğini düşündükleri sahâbîlere övgüler dolusu methiye düzen Kummî, Hz. Ali'ye muhalefet ettiğine inandığı önemli sahâbîleri ise fesat çıkarmakla hatta bazen küfürle itham edecek kadar ileri gittiği görülmektedir. Müellif bu iddialarını çoğunlukla Şî nakillerle dile getirmiş bazen de âyetlerdeki ibarelere kendi mezhebî algısına muvafık manalar

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe*, 779; Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdulazîz el-Beğavî, *Mu'cemu's-sahâbe*, nşr. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cükenî (Kuveyt: Dâru'l-Beyân, 2000), 4/404; Ebû'l-Hüseyn İbn Kânî, *Mu'cemu's-Sahâbe* (Medine: Mektebetu'l-Ğurebâ, 1418/1997), 2/143; İbn Abdi'l-Ber, *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashâb* (Beyrut: Dâru'l-Cilt, 1992), 2/844.

⁷⁹ bk. Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2000), 21/507-509; Seyfullah Kara, "İfk Olayının Etkileri ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001), 343-382; Demir, *İmâmîyye Şîası'nda Sahâbe Tasavvuru*, 124.

⁸⁰ en-Nûr 24/11.

⁸¹ Kummî, *Tefsîr*, 2/502.

⁸² Kummî, *Tefsîr*, 2/404.

takdir ederek gerçekleştirmiştir. Müfessirin bu tavrının arka planında imâmet/halifelik olduğu izahtan varestedir. Hz. Ali ve oğullarının hakkı olduğuna inandıkları imâmet/halifelik doktrini mezhebin sahâbe algısının şekillenmesinde en etkin unsur olmuştur. Tarihte yaşanmış birtakım olayların etkisinde kalan müfessirin, zihin dünyasını bu temel üzerine inşa ettiği müşahede edilmektedir. Kummî, siyasî anlayışını hem akîdeleştirmiş hem de dinin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ile temellendirmeye çalışmıştır.

4. Kur'ân'ın İmamların Sözleriyle Tefsiri

Ehl-i Beyt imamları, Şîi düşüncede özel bir konumda yer almaktadırlar. İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra her asırda ona halife olan bir önderin olması hem aklen hem de naklen ilahî zorunluluktur.⁸³

Şîi düşüncede imamlar, tüm peygamberlerin ilmî miraslarının veliahtı makamındadır. Bütün semâvî kitapları, peygamberlere bahşedilen ilimleri ve gaybı bilebilirler.⁸⁴ Mezhebe göre imamların Kur'ân müktesebatı Hz. Peygamber dışındaki diğer kimselerden daha fazla olup ilimde rusûh sahibi olarak kabul görmüşlerdir.⁸⁵

Şîi tefsir mukaddimelerinde, tefsir ilmi âdeta imamlarla özdeşleşen bir kavram olarak lanse edilmektedir. İmamlar tefsirdeki en önemli referans kaynağı olarak kabul görmektedir. Kummî'nin mukaddimesinde ise başta Hz. Ali olmak üzere imamlara itaat, 'itikâdî bir zorunluluk olarak addedilmiştir. Müfessir, "*Pek açık mucizeler ve kitaplarla sana da bu zikri, kendilerine nâzil olanı açıklayasın diye indirdik. Tâ ki böylece onlar iyice düşünsünler.*"⁸⁶ âyetini zikrederek bilinmeyen hususlarda imamlara başvurulması ve ilmi onlardan tahsil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü onlara göre imamlar, ilimlerini Hz. Peygamber'den almıştır.⁸⁷

Kummî, âyetlerin sebab-i nüzullerini tespit etmek amacıyla Ehl-i Beyt imamlarının nakillerine başvurmuştur. Müfessir, hacılara su dağıtma ile Mescid-i Haram'ın bakımını üstlenen kimselerin yaptıklarının, iman edip Allah yolunda cihad eden kimselerin amelleriyle bir tutulmayacağını belirten Tevbe sûresinin 19. âyetinin Hz. Ali, Hz. Hamza, Hz. Abbas ve Şeybe hakkında nâzil olduğunu İmam Ca'fer'den nakleder.⁸⁸

Kummî ahkâmın tayin edilmesinde imamların rivayetlerinden yararlanmıştır. Müfessir "*Zina eden kadın ve erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız Allah'ın dini konusunda onlara acıyacağınız*

⁸³ Ebu Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisad fima yetaallaku bi'l-i'tikad* (Necef: y.y., 1979), 297.

⁸⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/260.

⁸⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/308-310.

⁸⁶ en-Nahl 16/44.

⁸⁷ Kummî, *Tefsîr*, 1/4.

⁸⁸ Kummî, *Tefsîr*, 2/406.

tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun." âyetiyle alakalı önce İmam Ca'fer'den daha sonra da Ebû Abdullah'tan rivayetlerde bulunur.⁸⁹

Kummî'nin tefsirinde imamlardan yapılan yüzlerce rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerde herhangi bir isnat zikredilmeksizin doğrudan imamların sözleri aktarılmaktadır. Âyetlerin izahında muteber kabul edilen rivayetler on iki imamın sözlerini kapsamaktadır. Eserde en çok rivayet nakledilen imamlar, V. İmam Ebû Cafer Muhammed Bâkır ile VI. İmam Ebû Abdullah Cafer es-Sâdık'tır. Öte yandan İmâmîyye'nin kabul ettiği on iki imamdan altısı olan Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin, Musa el-Kâzım b. Cafer, Rızâ Ebu'l-Hasen tarafından da rivayetler sık sık aktarılmıştır. Geriye kalan imamlardan ise nadiren rivayet nakledildiği görülmektedir.

5. Kur'ân'ın İsrâiliyât ile Tefsiri

Hz. Yakub'un lakabı olan İsrâil kelimesine mensubiyet eki ilave edilerek türetilen İsrailiyat kavramı, İsrâilî bir kaynaktan nakledilen olay ya da kıssa manasında kullanılan İsrâiliyye kelimesinin çoğuludur.⁹⁰ İsrâiliyât kelimesinin istilâh olarak kullanılması ise klasik dönemde değil, son dönemde meydana gelmiştir.⁹¹ Terim olarak İslâm'a, bilhassa Tefsir ilmine dahil olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait müktesebatın kalıntılarıyla, Hz. Peygamber ve ona ittiba edenlere nispet edilen her türlü rivayet manasına gelir.⁹²

İsrâiliyât terimiyle ilişkili olan bir diğer kavram ise Ehl-i Kitap kelimesidir. Kur'ân'a ait bir ifade olan Ehl-i Kitap, kendilerine Tevrat, Zebur, İncil gibi ilahî bir kitap verilmiş birisine inananlar için kullanılmaktadır.⁹³ İslâmiyet'in başlarında Ehl-i Kitap denilince ilk olarak Yahudi ve Hristiyanlar akla gelirken Kur'ân'ın muhteva analizi yapılıp konuya yaklaşıldığında ilahî dinlerin izlerini taşıyan kimselere de Ehl-i Kitap denilmektedir.⁹⁴

Ashâb, Hz. Peygamber hayattayken mefhumunu kavrayamadıkları unsurları bizzat ona sorar ve birinci ağızdan cevabını alırlardı. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbîler döneminden itibaren Kur'ân'da yer alan kısa ve muğlak ifadelerin açıklanmasında İsrâiliyât denilen Ehl-i Kitap'ın menkulatlarına müracaat

⁸⁹ Kummî, *Tefsîr*, 2/697-698.

⁹⁰ İbrahim Hatiboğlu, "İsrailiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/196.

⁹¹ Enes Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 771.

⁹² Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât* (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 29; diğer tanımlar için bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyât Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 99-121.

⁹³ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'minîn fi dâri'l-İslâm* (Bağdat: Müessesetü'r-Risale, 1988), 11.

⁹⁴ Demir, *Kur'an'ın Şii Yorumu*, 138-139.

edilmiştir.⁹⁵ Ardından Ehl-i Kitap'tan birçok kimsenin İslâm'a girmesiyle İsrailiyat, tefsir kaynaklarından biri haline gelmiştir.⁹⁶

Tefsîru'l-Kummî'deki rivayetler incelendiğinde müfessirin birtakım âyetlerin tefsirinde İsrâiliyât'a yer verdiği görülmektedir. Kummî'nin bu bağlamda tefsirinde İsrâiliyât'a yer verdiği âyetlerden biri şudur: “Onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere ittiba ederler. O (Peygamber) ki kendilerine iyiliği emreder, kötülükten meneder; onlara güzel şeyleri helal, çirkin şeyleri haram kılar; üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek saygı gösteren, yardım eden ve onla beraber indirilen nura uyanlar, işte felaha erenler onlardır.”⁹⁷

Müfessir bu âyetin tefsirinde Hz. Musa'nın hem Allah Teala ile hem de şeytanla konuşmasını İsrailî bilgilerden faydalanarak aktarmıştır. Kummî burada yüce Allah'ın Hz. Muhammed'in vasıfları hakkında adının “Mahmud” isminden türetildiği gibi bilgiler verdiği dair bir rivayet nakletmiştir. Rivayette Hz. Musa'nın kendisini Hz. Muhammed'in ümmetinden kılması için Allah'a dua ettiği ifade edilmiş, Allah da onun ve ehl-i beytinin menziline takip ettiği sürece Hz. Musa'ya zaten ümmet-i Muhammed'den sayacağını bildirilmiştir.⁹⁸

Kummî, Hz. İbrahim ile ilgili birtakım âyetlerin tefsirinde de İsrailiyat'a başvurmuştur. Hz. İbrahim, Allah'tan ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini talep etmiş ve böylece kalbinin mutmain olacağını söylemiştir. Bunun üzere yüce Allah âyette de belirtildiği üzere “Kuşlardan dört tane tut, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her dağın başına onlardan birer parça koy, sonra onları kendine çağır. Koşarak sana gelecekler.”⁹⁹ şeklinde cevap vermiştir. Müfessir âyette geçen dört kuşun; tavus, horoz, güvercin ve karga olduğunu İsrailî bilgilerden aktarmıştır.¹⁰⁰

Hz. Yusuf kuyuya atıldıktan sonra babası Hz. Yakub çok üzülmüş ve gözleri görmez hale gelmişti. Daha sonra bu durumdan haberdar olan Hz. Yusuf, babasına gömleğini göndermiş ve Hz. Yakub'un gözlerinin açılmasına vesile olmuştu. Kummî bu olayın anlatıldığı Yûsuf sûresinin 93-96. âyetlerinin tefsirinde o gömleğin Hz. İbrahim ateşe atıldığı esnada Cebrail tarafından giydirilen ve kendisini ateşten muhafaza eden gömlek olduğunu rivayet etmiştir. Ayrıca o gömleğin silsile halinde Hz. İbrahim ardından oğlu Hz. İshak ondan Hz. Yakub'a

⁹⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 69.

⁹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 95-96.

⁹⁷ el-A'râf 7/157.

⁹⁸ Kummî, *Tefsir*, 1/353. İlgili âyetle alakalı tefsir literatüründe yüzlerce rivayet nakledilmiştir. Rivayetler için bk. Celalüddin Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* (İstanbul: Ocak Yayınları, 2012), 6/564-585.

⁹⁹ el-Bakara 2/260.

¹⁰⁰ Kummî, *Tefsir*, 1/136.

ve Hz. Yusuf'a geçtiğini nakletmiştir. Müfessir Ebû Abdillâh'a isnat edilen bir nakilde bulunarak gömleğin imamlara tevarüs ettiğini ileri sürmüştür.¹⁰¹

Tefsîru'l-Kummî'de yukarıda zikredilen rivayetler gibi pek çok İsrailî malumata yer vermektedir. Müfessirin İsrailiyat'a en çok müracaat ettiği hususun peygamber kıssalarının anlatıldığı âyetler olduğu görülmektedir. Müfessir aktardığı rivayetleri herhangi bir tenkit veya değerlendirmeye tabi tutmamaktadır.

Sonuç

Tefsîru'l-Kummî'de rivayetlere çok fazla yer verilmiştir. Müfessir kelimelerin asıl anlamlarını tayin ve tespit, fikhî bir hüküm istinbat etmede, ayetler arası siyak-sıbak bağlamında işkâli gidermede Kur'ân ayetlerine müracaat etmektedir. Kur'ân'da bahsedilen bazı olayların farklı ayetlerde geçtiğine ve ilgili âyetlerde serdedilenlerin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğuna işaret etmektedir. Kummî bazen de zâhiren birbiriyle irtibatlı görünen ayetleri peş peşe sıralar. Bu durum ayetler üzerinde yeterli analiz yapılmadığı için çok da isabetli olmayan sonuçların elde edilmesine sebebiyet vermektedir.

Ayetlerin tefsirinde Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere de yer veren Kummî, müfessir kimliğinin yanında İmâmîyye Şîası'nda muteber addedilen sika muhaddislerdendir. Ancak Kummî'nin kabul veya ret bağlamında herhangi bir hadis anlayışının olmadığı görülür. Erken dönem âlimlerinden olmasına rağmen Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri bazen senet zikretmeksizin sadece “عن ابي عن” veya “عن بعض رجال” demekle yetinerek nakleder.

Tefsirin en önemli açmazlarından birisi ilk üç halife ile Hz. Aîşe, Muaviye, Talha, Zübeyir gibi bazı sahâbîler hakkında uygunsuz ifadeler kullanmasıdır. Hz. Ali'yi desteklediğini düşündüğü sahâbîlere övgüler ve methiyelerde bulunan Kummî, Hz. Ali'ye muhalefet ettiğine inandığı önemli sahâbîleri ise fesat çıkarmakla, fitneci olmakla hatta bazen küfürle itham edecek kadar ileri gittiği görülmektedir. Müellif bu iddialarını çoğunlukla Şîî nakillerle dile getirmekte yer yer de bazı âyetlerdeki ibarelere kendi mezhebî algısına muvafık manalar takdir ederek gerçekleştirmektedir. Ayrıca medh ifadelerini sadece Hz. Ali'ye yönelik değil Ehl-i Beyt'in diğer fertleri için de kullanmıştır. Kummî farklı nakillerle Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve onlardan gelecek nesle hususi birtakım manalar yüklemiştir.

Özetle şunu belirtmek gerekir ki tefsirde tâbiundan nakledilen görüşlere ve İsrâiliyâta yer verilmiş olsa da eserin temel kaynakları Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt imamlarıdır. Müfessir, imâmet meselesi üzerinden pek çok âyet-i kerîmeyi kişi merkezli yorumlara tabi tutmaktadır. Böylece eserin hemen her sayfasında Kur'ân'daki temel mezhebî esaslardan biri olarak imâmet inancını yerleştirmeye çalışmaktadır.

¹⁰¹ Kummî, *Tefsir*, 2/499-500.

Kaynakça/References

- Albayrak, Halis. *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine-Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları, 1993.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019
- Ayyâşî, Muhammed b. Mesûd. *Tefsîru'l-Ayyâşî*. Beyrût: Müessesetü'l-Âlemî 1991.
- Beğavî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdulazîz. *Mu'cemu's-sahâbe*. nşr. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cükenî. 2 cilt. Kuveyt: Dâru'l-Beyân, 2000.
- Bulut, Ali. *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Büyük, Enes. "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 23/2 (Aralık 2019).
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Demir, Abdulalim. *İmâmiyye Şîa'sı Hadis Kaynaklarına Göre Sahâbe Tasavvuru*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Demir, Abdulalim. "İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Masumluluğu Meselesi". *İslam Düşüncesi Araştırmaları III*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2021.
- Demir, Abdulalim. "Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre Ebü't-Tüfeyl Âmir b. El-Leysî ve Rivayetleri". *İslam Düşüncesi Araştırmaları IV*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Demir, Recep. *Kur'ân'ın Şii Yorumu Ebu Ca'fer et-Tûsî Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Emin, Muhsin. *A'yanü's-Şîa*. Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1403/1983.
- Ensârî, Muhammed Huseyn. *el-Meâyîru'l-ilmiyye li nakdi'l-hadîs ve medâ hucciyyeti'l-Kütübi'l-Erbaa ve's-Sihâhi's-Sitte*. Beyrut: y.y., 1427/2006.
- Fayda, Mustafa. "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsirde Semantik Metod*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

- Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gümüş, Sadreddin. *Kur’ân Tefsîrinin Kaynakları*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990.
- Hatiboğlu, İbrahim. “İsrailiyat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Haydar, Esed. *es-Sahâbe fî nazari’ş-şîati’l-imâmiyye*. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Abdî'l-Ber. *el-İsti’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*. Beyrut: Dâru’l-Cilt, 1992.
- İbnü'l-Esîr. *Usdu’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbn Kâni’, Ebû'l-Hüseyîn. *Mu’cemu’s-sahâbe*. Medine: Mektebetü'l-Ğurebâ, 1418/1997.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kureşî. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1410/1990.
- İbn Teymiyye. *Tefsir Usûlüne Giriş*. çev. Yusuf Işıcık. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1997.
- Kara, Seyfullah. “İfk Olayının Etkileri ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001), 343-382.
- Kâşânî, Molla Muhsin Feyz. *Tefsîrü’s-Sâfi*. Tahran: Mektebetü’s-Sadr, 1379.
- Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Kesgin, Salih. *Hadisleri Anlama Sorunu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.
- Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim b. Haşim. *Tefsîru’l-Kummî*. Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, 2017.
- Küleynî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kub b. İshâk. *el-Usûl mine’l-Kâfi*. Beyrut: Dâru’l-Murtaza, 2005.
- Ma’rifet, Muhammed Hâdî. *et-Tefsir ve’l-müfessirûn fî sebîhi’l-kaşîb*. Meşhed: el-Câmiatü’r-Razaviyye li’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, 1998.
- Mişkini, Ayetullah Ali. “Şia ile Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet”. *Kible Dergisi*. 6/21-23 (2006-2007).
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takiy. *Bihâru’l-Envâr*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1403/1983.
- Murtezâ el-Askerî. *Meâlimü’l-Medreseteyn*. Beyrut: Müessesetü’n-Nu’mân, 1410/1990.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman. *ed-Dürri’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*. İstanbul: Ocak Yayınları, 2012.

-
- Şenkîfî, Muhammed Emin. *Advâu'l-beyân fi îdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Şûşterî, Muhammed Takî. *Kâmûsu'r-Ricâl*. Kum: Müesseetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1410/1990.
- Tûsî, Ebu Ca'fer. *el-İktisad fima yetaallaku bi'l-itikad*. Necef: y.y., 1979.
- Verdânî, Salih. *Akâidü's-Sünne ve Akâidü'ş-Şîa, et-tekârüb ve't-tebâüd*. Beyrut: el-Ğadir li'd-Dirâse ve'n-Neşr, ts.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1396/1976.
- Zeydan, Abdülkerim. *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'minîn fi dâri'l-İslâm*. Bağdat: Muessesetu'r-Risale, 1988.